

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΑ ΚΤΙΡΙΑ ΤΗΣ ΛΕΣΒΟΥ
ΕΛΑΙΟΤΡΙΒΕΙΑ ΣΑΠΩΝΟΠΟΙΕΙΑ ΤΕΛΟΣ 19^{ου} ΑΡΧΕΣ 20^{ου} ΑΙΩΝΑ.

Στρατής Φραντζέσκος Αρχιτέκτων

“ Η βιασύνη και η ταραχή του λιοτριβείου είναι ένας πυρετός που πρέπει να τον γνωρίσεις, ισάξιος με το λάδι”.

Δ.Βασιλειάδη.

Θεώρηση της Αιγαιοπελαγίτικης Αρχιτεκτονικής από ανήσυχη οπτική γωνία

Αθήνα 1979.

Τα ελαιοτριβεία είναι μεμονωμένα κτίσματα ή συγκροτήματα τα οποία συναντώνται στα περισσότερα χωριά του νησιού. Διακρίνονται απ’ τις πανύψηλες τούβλινες καμινάδες τους.

Τυλιγμένα μέσα στους πανέμορφους και ατελείωτους ελαιώνες που το απόγευμα του καλοκαιριού ντύνονται μέσα στο μοβ και το πορτοκαλί και με τα μελτέμια μέσα στο Λεσβιακό φως, το μοναδικό, γίνονται μια ασημένια θάλασσα, με γκρίζο πράσινους τόνους.

Τα κτίσματα αντικατέστησαν στο τέλος του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα άλλα μικρότερα τους παλιούς ελαιόμυλους δηλαδή, που είχαν σαν κινητήρια δύναμη (τουλάχιστον στην Λέσβο) τα ανθρώπινα χέρια, τη δύναμη των ζώων, και το νερό. (Οι λιομυλοι ήταν γνωστοί με το όνομα του κάθε τεχνίτη.....Αυτός έδειχνε τη δραστηριότητα του και την δεξιότητά του. Καλούσε τον κόσμο στο σπίτι του και χαίρονταν την δουλειά του....) (Θ.Παρασκευαΐδη. Τα λιόδεντρα και οι ξωμάχοι πάνω στη Λέσβο. ΤΕΔΚ 1982). Ελάχιστα απ’ αυτά τα κτίσματα σώζονται σαν ερείπια και ακόμα λιγότερα, ολόκληρα ένα από αυτά και αρκετά χαρακτηριστικό βρίσκεται στο Πλωμάρι ανηφορίζοντας στην κοίτη του ποταμού Σεδούντα, μέσα σε ένα τοπίο από τα πιο όμορφα του νησιού και η κινητήρια δύναμη του ήταν το νερό του ποταμού.

Η άμεση γειτνίαση της Λέσβου με τις Μικρασιατικές ακτές, Αιβαλί, Σμύρνη, Αδραμύττι και η μεγάλη παραγωγή λαδιού, οι παραχωρήσεις και οι νόμοι των Οθωμανών εκείνη την περίοδο καθώς και τα συμφέροντα και το ενδιαφέρον των μεγάλων δυνάμεων για την περιοχή δίνει την ευκαιρία στους κατοίκους του νησιού και συγκεκριμένα σε μια τάξη μεγαλοκτηματιών που έλεγχαν ήδη την οικονομία του λαδιού να χτίσουν αυτά τα πανέμορφα κτίσματα που εντυπωσιάζουν με την αρχιτεκτονική τους καθώς και τον τρόπο που εντάσσονται μέσα στο περιβάλλον των Λεσβιακών οικισμών.

Τα βιομηχανικά κτίσματα είναι σημεία αναφοράς κοντά στις εισόδους των οικισμών και τις αγροτικές προσβάσεις.

Συναγωνίζονται σε όγκο την εκκλησία του χωριού, που για το χτίσιμο της μαθήτευσαν την Αρχιτεκτονική και το μέτρο της οι μάστορες που τα έχτισαν. Οι κάτοικοι του νησιού τα ονόμασαν εργοστάσια ή μηχανές και ο ρόλος τους υπήρξε σημαντικός στην οικονομική ανάπτυξη των οικισμών αλλά και στην μετέπειτα πολιτιστική και πνευματική ανάπτυξη.

Ο μηχανολογικός εξοπλισμός των ελαιοτριβείων εισάγεται από την Σμύρνη που είναι εκείνη την εποχή σημαντικό κέντρο πολυεθνικών ενδιαφερόντων και συμφερόντων της Ανατολικής Μεσογείου. Τα εργοστάσια των Αφών Ισηγόνη (Σιδηρουργεία), σε συνεργασία με Εγγλέζικες εταιρείες, προμηθεύουν και τα βιομηχανικά οικοδομικά υλικά μαζί με την τεχνογνωσία.

Ντόπιοι και Μικρασιάτες μάστορες μετατρέπουν αυτή την τεχνογνωσία σε Αρχιτεκτονική λιτή και όμορφη.

« Νέα επαγγέλματα πλέον δημιουργούνται. Πολλοί ξωμάχοι αγρότες παίρνουν ονόματα σύμφωνα με την δουλειά τους, (θερμαστής, μηχανικός, αχθοφόρος, εργάτης πρέσας). Είναι η εποχή που το ωράριο μπαίνει στην ζωή των κατοίκων των οικισμών». Π.Παρασκευαΐδης.

Η χωροταξική οργάνωση των βιομηχανικών κτιρίων ή συγκροτημάτων διαφέρει από τόπο σε τόπο, ανάλογα με τον χώρο που είναι χτισμένα και τον χρόνο. Στην αρχή δημιουργούνται ελαιοτριβεία που είναι μονόχωρα. Πρόκειται για μακρόστενα κτίσματα διαστάσεων 12x25 μέτρα ύψους 5 μέτρων. Η στέγη τους είναι ύψους 2,5 μέτρων και το ύψος της καμινάδας τους είναι 20 μέτρα περίπου. Ο αποθηκευτικός χώρος που αποθηκεύονται προσωρινά οι ελιές είναι ενσωματωμένος μέσα στο κτίσμα, χαρακτηριστικό δείγμα είναι το κοινοτικό ελαιοτριβείο του Νεοχωριού καθώς και ένα ελαιοτριβείο στην Πλαγιά της περιοχής Πλωμαρίου. Αργότερα οι αποθηκευτικοί χώροι που ονομάζονται και "μπατές" χτίζονται σε επαφή με το κυρίως κτίσμα. Μετέπειτα με την αυξανόμενη παραγωγή ελαιοκάρπου και τον αυξανόμενο ανταγωνισμό οι αποθηκευτικοί χώροι αυξάνονται και χτίζονται στην περίβολο των εργοστασίων και αποτελούν ταυτόχρονα και περίφραξη τους. Μέσα σ' αυτή την περίβολο χτίζονται επίσης βοηθητικά κτίσματα όπως ζυγιστήριο, αποθήκες λαδιού, αποθήκες πυρήνας.

Τα ελαιοτριβεία έχουν συνήθως δικές τους δεξαμενές και δικές τους πηγές για να καλύπτουν τις αυξημένες ανάγκες τους σε νερό που ήταν απαραίτητο για την λειτουργία των ατμομηχανών τους καθώς και για την επεξεργασία του ελαιοκάρπου για την εξαγωγή του λαδιού. Το υλικό καύσης για την λειτουργία των ατμομηχανών ήταν η πυρήνα (ο πυρήνας της ελιάς, τα λιοκούκουτσα), και προέρχεται από τον συνθλιβόμενο καρπό. Οικονομία ενέργειας δηλαδή και ανακύκλωση ταυτόχρονα.

Εξέλιξη της παραπάνω οργάνωσης και της εν τω μεταξύ ανερχόμενης οικονομικής ισχύος του νησιού, είναι τα πιο σύνθετα Βιομηχανικά συγκροτήματα που περιλαμβάνουν και άλλες λειτουργίες που είναι συνήθως Σαπυνοποιεία (όταν αυτά δεν αποτελούν ξεχωριστές βιομηχανικές μονάδες). Επειδή από τα υποπροϊόντα του λαδιού παράγεται το σαπούνι, την εποχή εκείνη παράγεται σε μεγάλες ποσότητες και εξάγεται σε πολλά μέρη του κόσμου στηρίζοντας την ανθηρή οικονομία του νησιού.

Σε άλλα συγκροτήματα ενσωματώνονται Αλευρόμυλοι και έτσι απασχολούνται οι εργάτες της ελιάς τους μήνες του καλοκαιριού τότε που τα "λιοτρίβια" είναι κλειστά. Χαρακτηριστικό δείγμα αυτών των συγκροτημάτων είναι το πρώην βιομηχανικό συγκρότημα των Αφών Καφιμάλη, τώρα των Αφών Ψαρρού στην Παναγιούδα. Περιλαμβάνει τις λειτουργίες του ελαιοτριβείου, σαπυνοποιείου, αλευρόμυλου, αποθήκες λαδιού καθώς και ιδιόκτητη προβλήτα για την άμεση φόρτωση και εξαγωγή των προϊόντων του. Βοηθητικά κτίσματα, όπως αυτά του φύλακα συμπληρώνουν την οργάνωσή του.

Τα υλικά κατασκευής των συγκροτημάτων είναι συνήθως λιθοδομή με ασβεστοκονίαμα πάχους 60 εκατοστών. Οι ακμές του κτιρίου για το σωστό δέσιμο (αντισεισμική προστασία) χτίζονται με γωνιόλιθους κατά το ισόδομο σύστημα, από λαξευτό πωρόλιθο της περιοχής ή πέτρα από το Σαρμουσάκ ή Σαρμουσακλί που βρίσκεται έξω από το Αιβαλί και έχει ένα ελαφρύ ροδίζον χρώμα. Πέτρινα περιθώρια διαμορφώνονται γύρω από τα παράθυρα που είναι κατασκευασμένα από ξύλο καστανιάς ή Αδραμυτινικό πεύκο όπως και ξύλινα ζευκτά (σκελετός της στέγης που είναι συνήθως κεραμοσκεπής).

Οι καμινάδες χτίζονται από τούβλα (πλίνθους) που κατασκευάζονται στην απέναντι Μικρασιατική ακτή από Έλληνες μαστόρους. Μερικά από τα χωριά που παράγονται οι πλίνθοι είναι το Γενιτσαροχώρι το "Ληθρι" κ.α. Παρόμοια παραγωγή υπάρχει στην Λέσβο αλλά δεν επαρκούσε για τις αυξημένες ανάγκες που ήδη υπήρχαν σαν επακόλουθο της οικονομικής ανάπτυξης του νησιού άρα και της ανάπτυξης της οικοδόμησης. Χτίζονται πολλά νέα κτίρια, αρχοντικά, κατοικίες, νέα καταστήματα στην αγορά της Μυτιλήνης, κτίρια Τραπεζών, Θέατρα, Εκκλησίες.

Η αρχιτεκτονική τους επηρεάζεται και επηρεάζει την αρχιτεκτονική των βιομηχανικών συγκροτημάτων. Είναι η αρχιτεκτονική μιας ανθηρής πραγματικά εποχής, που καθορίζει το χρώμα των Λεσβιακών οικισμών και της πόλης της Μυτιλήνης.

Σήμερα η παραγωγή του λαδιού περνάει μια μεγάλη κρίση που ίσως είναι και η τελευταία, μπορεί να ήρθε το τέλος της εποχής της ελιάς, οι λόγοι είναι πολλοί.

Τα σαπυνοποιεία έχουν ήδη κλείσει από την δεκαετία του '60 με την εμφάνιση στην αγορά των απορρυπαντικών . Πολλά ελαιοτριβεία κλείνουν όπως και άλλα βιομηχανικά κτίσματα.

Την προηγούμενη δεκαετία ευαισθητοποιείται το κράτος και επί Νομαρχίας του Νίκου Σηφουνάκη, τρία ελαιοτριβεία του Μανταμάδου, Αγίας Παρασκευής, Πολυχνίτου και ένα σαπυνοποιείο στο Πλωμάρι μετατρέπονται σε κέντρα πολλαπλών χρήσεων, κέντρα πολιτισμού έκφρασης και ψυχαγωγίας των τοπικών κοινωνιών των οικισμών. Θα πρέπει να τονιστεί η άριστη συνεργασία και η προσφορά των ανθρώπων της τοπικής αυτοδιοίκησης συνεταιρισμών και των κατοίκων των οικισμών οι οποίοι στήριξαν την παραπάνω προσπάθεια. Μέρος της παραπάνω πρωτοβουλίας είναι η καταγραφή και ο χαρακτηρισμός σαν διατηρητέων εκατό και πλέον παρομοίων συγκροτημάτων. Λίγο αργότερα παρόμοια συγκροτήματα γίνονται κέντρα αναψυχής και ξενοδοχεία. Ελάχιστα ελαιοτριβεία εκσυγχρονίζονται και εξακολουθούν να διατηρούν την παλιά τους χρήση.

Θα ήταν σημαντικό ορισμένα από αυτά να βρεθούν τρόποι να ξαναζωντανέψουν, να λειτουργήσουν σαν μικρές βιοτεχνικές μονάδες, όπως τυποποιητήρια λαδιού αθέρμιστου και βρώσιμης ελιάς σαν εργαστήρια κεραμικής τέχνης ή με οποιαδήποτε άλλη χρήση για να ξαναπαίξουν ένα οικονομικό ρόλο στη ζωή των οικισμών και κυρίως στην ζωή των νέων.

Γιατί για να σωθεί ένα μνημείο (διότι περί μνημείων πρόκειται) θα πρέπει να έχει μια ζωντανή χρήση. Επειδή δε είναι κτίσματα διαχρονικά περιμένουν ανθρώπους αντάξιους με του δημιουργούς τους να τα ερμηνεύσουν, να τα ξαναζωντανέψουν, παράγοντας είτε λάδι, είτε τέχνη, είτε πολιτισμό δηλαδή την ζωή.

Το μικρό αυτό κείμενο αφιερώνεται στον Θανάση Παρασκευαΐδη που το μέλλον της ελιάς, του τόπου και των ανθρώπων τόσο τον απασχόλησαν και προβλημάτισαν στο γνωστό βιβλίο του με τίτλο «ΤΑ ΛΙΟΤΡΙΒΕΙΑ ΚΑΙ ΞΩΜΑΧΟΙ ΠΑΝΩ ΣΤΗΝ ΛΕΣΒΟ» έκδοση της ΤΕΔΚ 1982. Η ανάγνωση του μπορεί να συμπληρώσει την πληροφόρηση του αναγνώστη για την ιστορία της ελιάς που είναι και ιστορία της Λέσβου.